

КОСМОПОЛИТИЗАМ – ЈЕДНА ВИЗАНТИЈСКА ПАРАДИГМА

Сасвим је јасно да се налазимо у новом добу, културном, политичком и цивилизацијском поретку и уређењу које је започело 1989 са рушењем берлинског зида и пропашћу тзв. „реалног социјализма”, а устоличено са заливским ратом. Доминантна друштвена парадигма у савременом српском простору је моделована према једном евроатлантском обрасцу прогреса и просперитета. Термин евроатлантске интеграције, управо зато што манипулише нереалним (индустијским и економским) оптимизмом прогреса симболизује стално измичућу границу, која ће као код Софокла довести хероја „у отвор једног међупростора одакле му коначно стиже његова пропаст”.¹ Тако се важећа парадигма открива у одбацавању сваког аутентичног историјског промишљања и ослонца, а све се више показује у компилаторском вредновању, лишеном сваког контекста, каталошких образаца Запада. Профетске слике New Age наћи ће се већ сасвим рано, у часопису *Look* од 16. 1. 1962, гдје ће чувени израелски лидер Бен Гурион до детаља описати слику савременог свијета са тенденцијама ка новој политичкој организацији савременог свијета лишеној свих метафизичких компоненти. Двадесет година касније у једној литерарној форми Џорџ Орвел ће открити нам и нешто више, да је стварност фантастичнија од сваке фикције. Наш задатак је овдје да покушамо историјски да покажемо каква је традиција формирала Европу, да би на основу њеног односа према прошлости могли дефинисати савременост.

Да ли када говоримо о Европи ми имамо на уму једно тачно одређено значење, или говоримо заправо о једном смислу који је прије ствар прошлих времена него једне реалности? И ко је и у коликој је мјери Европљанин и ко је заправо нужни а ко законити наследник тога европског (византијског) наслеђа? Како открити лице Европе? Зар није европски профил и фашистички режим и комунистичка диктатура, зар није њен римокатолички пијетизам (Еуђенија Пачелија) виђен у Јасеновцу, у Вартоломејској ноћи, у Сребреници или Ораховцу? На срећу Европа није само то, Она посједује капацитет критичке самосвијести, концепт “рационалне цивилизације” којим се увијек преиспитује

¹ Beaufreat J., “*Remarques sur Oedipe, Remarques sur Antigone*”, UGD 10/18, Paris 1965, 12.

смисао сопственог постојања, она је спремна за догађај увида у основне односе и могућности слободе. Европски хоризонт ће од својих почетка бити испуњен проблемима политичке слободе, секуларизованих људских права. Тај простор ће бити испуњаван новим идолима и тоталитарним знацима, али ће исто тако високо носити, у свим својим формама и историјским фазама, космополитски идеал суживота или симполитије. Од Дантеа који зове Њемачку да уједини Европу преко Пијера де Боиса, ученика Томе Аквинског, па француског војводе Де Сулија, Лајбница, Монтескјеа, Новалиса итд. идеал уједињеног простора различитих култура бити ће у основи европске грађевине. Тај идеал је заправо дио оног образовног наслеђа оне заједничке свијести о другом као неопходном основу мога постојања који је уграђен у темељима Ромејског хришћанског царства. Пол Валери ће рећи ондје гдје је Платон и Аристотел ту је и Европа, па наставља и гдје су имена Исуса и Мојсија ондје је Европа. Укратко Јерусалим, Атина, Рим и Цариград представљају она четири егзистенцијална топоса на чијим се колонама изградио њен данашњи лик. Али она *remptusia*, *quinta essentia* Европе без које се не би могла замислити је њена хришћанска историја. Ту историју, и ту одлучујућу карактеристику њеног лика донијела је Европи византијска цивилизација. Тај лик није увијек једноставно открити и спазити без смијелог путовања, “без рефлексije претходне датости која није у потпуности објашњена”.² Византија ће донијети ону универзалну визију, свепрожимајући и свеобухватајући дух општег и космополитског на основу којег је свијет било могуће учинити “једним свијетом”. Ово наравно не значи да постоји “јединствена историја човјечанства, која тече право у једном смјеру” како је то запазио Јан Паточка у својим расправама о језгру европског мишљења, већ да је за наш увид “потребно историјско слагање и кодификација нашег искуства” дакле да разумијемо да је свака интерпретација, на основу које можемо и друге разумијети, заправо самоинтерпретација. Византијски универзализам је заправо ретроспекција оне визије коју је Питагора имао, када је гледајући у звјездано небо по први пут један физички топоним уранос (οὐρανός) преименовао у метафизички космос, дакле свод као уређени склад у коме логос влада. Од тада па све до оснивања Византа на Босфору, одређујући пут европске цивилизације који је до тада био само географски појам, а не духовни, је био *logos* и *ratio*. Од тада па до данас логосу се придружује *pietis*, на вјечност ће бити додата космополитска димензија бесмртности. У тренутку када посустали јелински свијет доживљава једну духовну агонију,³ окрећући интересовање са космоса према себи, одлазећи у мистицизам и гностицизам, када полисно уређење засновано на ономе благословеном живљењу и стрему према знању, открива се хришћански космос у коме евдемонистички принцип је жртва и љубав за другога и гдје знање је замјењено бригом за спасење. Умјесто Зенонова Космополиса открива се Христов Уранополис. Нестаје живог политичког интереса и одговорности у оном виду у коме је постајао у јелинској

² Krumbacher K., *Geschichte der Byzantinischen Literatur von Justinian bis zum Ende des oströmischen Reiches (537-1453)*, München 1897.

³ Шизма која је настала у 11 вијеку последица је чињенице да Запад није могао да духовно испрати ниво византијске изражајности и духовног искуства.

мисли, као брига душе за полисну заједницу, а настаје одговорност човјека која се изражава у сотитириолошким стремљењима. Не постоји у том виду дакле политичка, већ само културна и духовна одговорност у византијском царству. Довољно је да је човјек хришћанин па је византијски грађанин. Ти си онда одговоран у сваком топосу (а не само у своме), у сваком крају земље и мора, ма гдје да се нађеш, твоја одговорност је без обзира на политичку профилисаност простора. Када се говори о нацији у византијском смислу, мисли се како то каже и Лав VI, на хришћанску нацију, на национално одређење човјекове слободе, на његово право да изабере свој небески род. Она је у својој једанаест вијекова дугој историји опстала као *respublica christiana*, која је увијек увећавајући своје становништво, нудила једну универзалну, космополитску слику свијета која је имала не политички програм асимилације већ метафизички основ спасења душе. Проблем политичких слобода или данашњих људских права, проблем слободних или робова или Ромејских грађана и варвара замјењен је заједницом “свете нације” у којој нијесу сви једнаки и сви немају исте могућности али сви су дјеча божја и сви могу да се спасу.

Када је Јулијан (361 – 363), забранио хришћанима да његују јелинску писменост сматрајући да је јелинство или јелинствујушће (το ελληνίζειν) стране хришћанству, њему одговара његов школски друг Григорије Назијанзин звани Богослов у свом чувеном раду (Τίμος το ελληνίζειν). Јелински је, каже он, начин живота а не језик, могућност и способност коју носиш у себи да се супротставиш на достојан начин свакој невољи. Да се јелински прикажеш у сваком тренутку свога живота, начином како ходаш, како се облачиш, како си сам господар своје моире. Зато ће триптих византијске цивилизације, христјанизовани државни апарат, јелинска култура и хришћанска вјера бити заснован заправо на једном кључном и одлучујућем моменту, на образовању. Бек ће у свом чувеном дјелу *Византијски миленијум* то добро примјетити: „Оно што се од старог света стварно задржало у византијском средњем веку, то је перманентни захтев за образовањем”⁴. Функционисање образовања у Византији осликава ту нову политичку, друштвену и духовну стварност која је створена хармоничном синтезом, хришћанског учења, јелинског знања и римског права. Византијски космополис ће у духовном простору, донијети уједињење Европе од почетка свог постојања, захваљујући заједничком образовању. Без византијског наслеђа не бисмо могли да „читамо више ни Хомера, ни трагичаре ни Аристотела, ни Пиндара али ни Херодота или Тукидида”, пише у својој историји књижевности вриједни њемачки истраживач Крумбахер крајем претпрошлог вијека.

Византија је свакако била пуно више од једног пасивног чувара блага старог свијета. Философију, науку, право, политичка теорија, дипломатија, музика, умјетност и не мање важне али значајне умјешности као трговина и лијепо опхођење и понашање све су дијелови једног предања које је Византија примила, сачувала, обогатила и предала европском свијету. Та предаја траје и дан-данас иако је прошло безмало 550 година од пада Цариграда, који се десио да вас подсјетим 29. маја 1453. године. Византијска слика је у европском свијету, или боље речено западном свијету, да се послужим том данашњом синтагмом

⁴ Бек Ханс Георг, *Византијски миленијум*, Клио, Глас Српски 1998, 17.

која је рестриктивна и уводи лимесе ондје гдје не могу постојати, увијек била духовни паспарту без обзира на разне покушаје да се тај универзални цивилизацијски, плави круг, избрише или затамни. За то постоје и конкретни историјски разлози.

Свакако треба имати на уму чињеницу да су се током цијелог тзв. средњовјековног периода Византија и Запад, отуђивали и удаљавали постепено, постајући два страна свијета посебно послје VIII вијека. Хришћанско цариградско царство било је непознаница западном човјеку, који ће лако и цинично рећи кроз уста никог другог него Волтера, да византијска историја представља ругобу људског духа и да је пуна “безвриједних списа, који не садрже ништа друго осим помпезних проповједи и описа чудеса”. Данас је сасвим јасно, како је устврдио и Жилсон у својој *Историји хришћанске философије у средњем вијеку*, “да је све суштинско и битно у историји западне мисли средњег вијека повезано са присуством личности које су или студирале у Грчкој или су знале грчки језик”.⁵ Чак и онда када су попут крсташа током тзв. IV похода умјесто освајања Јерусалима освојили и похарали Цариград 1204, када су током три дана пљачки, силовања и разбојништва однијели небројено много моштију, вриједних хијерографа, црквених посуда и других драгоцености, византијска култура је дјеловала трајно и на саме разбојнике, откривши им у њиховим “хуманим интервенцијама” један за њих фантастичан свијет високе културе и цивилизације, који су касније пренјели у изради својих умјетничких дјела као што је случај са Французима на дјелом и са англосаксонцима. Посебна прича је свакако присуство Византинаца у Јужној Италији и Сицилији или у Венецији која ће 1170 имати преко 64.000 становника.⁶ Није занемарљив податак да је у од 7. вијека приличан број папа био грчког или сиријског поријекла, њих 13 тачније. Али оно што је карактерисало однос између Византије и западног свијета, а што ће и данас бити изражено у новој савременој европској конструкцији, јесте један неискрен и империјалан однос, пун ривалства и страха који је Запад показивао. Задржаћу вашу пажњу само на једном проблему, на питању рецепције философских списа, што је и моја формална струка. Током читаве своје богате и бурне историје Византија је, рекли смо, очувала богатство јелинског духа, чувајући најузвишеније мјесто за најбоље представнике тога духа: Платона и Аристотела. Широка употреба њихових списа и коментара задржала се све до пада Цариграда. Не постоји ни један значајнији црквени писац који их није користио или цитирао. Све то вријеме, Запад је не случајно пренебрегавао ту чињеницу да би тек у 12. вијеку и то из друге и треће руке преко Арапа био упознат са дијелом Аристотелових списа, и то логичких. Тај “муслимански Аристотел” (синтагма није моја) обојен религиозним убјеђењима преводиоца што је и природно,⁷ довешће дотле да ће употреба таквог превода у духовним круговима створити климу фобије, тако да ће папа на Универзитету у Паризу, забранити употребу одређених дјелова његових логичких списа. Послије ће

⁵ Gilson E., *History of Christian Philosophy in the Middle Ages*, New York 1955, 541.

⁶ Chandler T., *Cities of the World*, New York 1940, 10.

⁷ Γιαννακόπουλος Κ.Ι., *Βυζαντινή Ανατολή και Λατινική Δύση*, Αθήναι ά.έ. Μετάφρασις: Κώστα Κυριαζή, 2001.

натјеран потребама очувања вјере Доминиканац Тома Аквински превести и друга Аристотелова дјела. И други мањи преводи, нијесу имали ону универзалну црту, цивилизацијску потребу обогаћивања културе, већ су се задржавали на преводима мањих логичких и научних списа. Нигдје све до 17. и 18. вијека нећете наћи дјела јелинске поезије, историје или философије хуманистичке оријентације. Са рецепцијом Платонових дјела ишло донекле другачије. Све до 15 вијека, уз изузетак покушаја Боетија и светог Августина, који је користио неоплатонске пасаже, практично немамо помена о Платону. Све заправо до онога тренутка када ће Георгије Гемист Плитон донијети у Фиренцу његова дјела. Задивљени управитељ Фиренце ће помоћи да се оснује под руководством овог византијског философа Платонова Академија, одакле ће се учење и Плитово и Платоново брзо раширити и по остатку Западног свијета.

И тако мало по мало богато наслеђе византијског царства се преносило брже или спорије у све поре западног у основи морамо рећи германско - латинског круга (односно римокатоличко – протестантског). Враћање тим изворима, је један процес проналажења раскршћа на коме су се заплеле многе перспективе. Логос и писти су два она космополитска крајеугоана камена на којима се изградила духовна Европа. Универзално као вјечност и бесмртност, као пракса и теорија су неизбрисиво повезани и са нашим биографијама са нашим византијским хришћанским наслеђем. То је пут откривања и освајања унутрашњих страна нашег бића. И дозволите да на самом крају тог круга увежем и ја једну породичну историју. Када је мога претка чувеног грчког јунака и хероја из битке на Атини 1829, Васа Брајовића познатог у грчкој историографији као Васоса Мавровуниотиса, посјетио грчки краљ Отон на самртничкој постељи (8. јуна 1847. се збио тај сусрет), упитао га је да ли има какву жељу који би он могао да испуни. “Једина моја жеља”, одговорио му је овај црногорско-грчки устаник и јунак, “да моја дјеца доживе и виде Вас како улазите у Цариград”. Та жеља у себи носи, осим једног неостваривог жала и прометејског оптимизма и вјеру у реконструкцију једне историјске перспективе чији смо дио, онај европски и ми градили, још како.

ЛИТЕРАТУРА

- Ahrweiler H., *Études sur les structures administratives et sociales de Byzance*, Préface par P. Lemerle, London 1971.
- Beck H. G., *Ideen und Realitäten in Byzanz*, London 1972.
- Бек Ханс Георг, *Византијски миленијум*, Клио, Глас Српски 1998,17.
- Charanis P., *Social, Economic and political Life in the Byzantine Empire*, London 1973.
- Chandler T., *Cities of the World*, New York 1940, 10
- Florovsky G., *Collected Works*, Belmont, Mass., 1972 (1987).
- Γιαννακόπουλος Κ.Ι., *Βυζαντινή Ανατολή και Λατινική Δύση*, Αθήναι.έ.Μετάφρασις: Κώστα Κυριαζή, 2001.

- Gilson E., *History of Christian Philosophy in the Middle Ages*, New York 1955, 541.
- Krumbacher K., *Geschichte der Byzantinischen Literatur von Justinian bis zum Ende des oströmischen Reiches (537-1453)*, München 1897.
- Meyendorf J., *Byzantine Hesychasm: Historical, Theological and Social Problems*, London 1974.
- Oehler Kl., *Antike Philosophie und Byzantinisches Mittelalter. Aufsätze zur Geschichte des griechischen Denkens*, München 1969
- Oikonomides N., *Documents et études sur les institutions de Byzance*, London 1976.
- Schmidt Margot, "Irdisches und himmlisches Gericht im althochdeutschen Mespilli und bei Ephrem dem Syrer", IIIe Symposium Syriacum 1980. Les contacts du monde syriaque avec les autres cultures. Rome (1983) 287 – 297.
- Sherrard Ph., *Art et société à Byzance sous les Paléologues. Actes du Colloque organisé par l'Assoc. Int. des Études Byzant.*, Venice 1971.
- Svoronos N., *Études sur l'organisation intérieure, la société et l'économie de l'Empire Byzantin*, London 1973.
- Zakynthinos D., *Byzance, État-Société-Économie*, London 1973.

Boris B. Brajovic

COSMOPOLITISM, THE BYZANTINE PARADIGM

Byzantium has created that universal vision, omnipresent and comprehensive spirit of the general and cosmopolitan which enabled the possibility of creating integral world. Byzantium was for more than just an indifferent guardian of the treasure of ancient world. Philosophy, science, the laws, politics, diplomacy, music, art and not less important but significant skills such as trade and the art of polite behaviour are the parts of the unique tradition which Byzantium adopted, preserved, enriched and passed it on to European world. Byzantium continues to enrich European traditions even now, 550 years after the fall of Constantinople which took place on 29 May 1453. The image of Byzantium in European world, that is to say western world, has always been spiritual support, even though there universal, blue circle of civilization to be erased on darkened.